

СЛОВНИК ГОВОРІВ ЛЮБЛІНЩИНИ

Том Х

Народні обряди та звичаї

Десятий том «Словник говорів Люблінщини» під назвою «Народні обряди та звичаї» містить 2069 запис, а також у ньому є 25 ілюстрацій та 41 мовна карта. Становить окреме тематичне ціле, присвячене назвам різних етапів обрядів переходу (народження та хрещення, одруження та весілля, смерті та похорону), календарних свят та пов'язаних з ними обрядів, звичаїв, релігійних та світських звичаїв, з урахуванням забобонів, магічної та символічної поведінки. Деякі з них належать до минулого, інші досі присутні в селах Люблінщини та вписуються в її сучасність.

Словниковий матеріал, зібраний у цьому томі, демонструє традиційне селє, його глибоке релігійність, що поєднує християнські та язичницькі елементи, вписані в міжособистісні контакти. Об'єднуючою віссю є народні обряди та звичаї, глибоко закорінені в життя жителів, їхню спільноту та святкування. Культури та поведінка взаємопроникають, повсякденне життя змішується зі святами, а релігійні елементи переплітаються з магічними, символічними, а також язичницькими елементами, збереженими у народних ритуалах та звичаях. Багатство інтерпретацій навколишнього світу помітне як у місцевій, так і регіональній великій кількості назв, використаних для окреслення одного десигнату, наприклад: *довяди* 'dowiady', *обгадзіни* 'obgadziny', *обзори* 'obzory', *оглендне* 'ogłedne', *огленди* 'ogłedy', *оглендзіни* 'ogłędziny', *омувіни* 'omówiny', *опарті* 'opatry', *осьле оглендзіни* 'ośle ogłędziny', *псе баби* 'psie baby', *свати* 'swaty', *угода* 'ugoda', *вумувіни* 'wymówiny', *вивяди* 'wywiady', *запитувіни* 'zapytywiny', *змувіни* 'zmówiny', *звяди* 'zwiady' 'перший візит в батьків майбутньої нареченої чи нареченого перед шлюбом'; *бабські вечур* 'babski wieczór', *бабське веселе* 'babskie wesele', *дзевічи вечур* 'dziewiczy wieczór', *коровайніце* 'korowajnice', *розплеціни* 'rozpleciny', *рузга* 'rózga', *рузговіни* 'rózgowiny', *вянечки* 'wianeczki', *вейччини* 'wiejczyiny', *веньччини* 'wieńczyiny', *злубіни* 'zlubiny' 'дівич-вечір'; *футриняже* 'futryniarze', *кощельне* 'kościelne', *кощельнякі* 'kościelniaki', *кощельніци* 'kościelnicy', *кощельнікі* 'kościelniki', *непрошоне гоще* 'nieproszone goście', *обозовце* 'obozowce', *пасербі* 'pasierby', *построна* 'postrona', *пишдани* 'przydany', *сенне гоще* 'sienne goście', *суровце* 'surowce', *сibiraki* 'sybiraki', *вечорове* 'wieczorowe', *запорожци* 'zaporożcy', *завісьлакі* 'zawiślaki' 'непрохані гості на весіллі'; *букет жнівни* 'bukiet żniwny', *квіонтка* 'kwiatka', *кветка* 'kwietka', *кветна* 'kwietna', *рувнярка* 'równianka', *вянек* 'wianek', *віонзанка* 'wiązanka', *зеле* 'ziele', *зелніца* 'zielnica' 'букет збіжжя, трав, квітів та фруктів освячений у день Успіння Пресвятої Богородиці'; *крудкі* 'kródky', *кусак* 'kusak', *кусакі* 'kusaki', *масленная недзела* 'maslennaja niedziela', *м'ясниця* 'miasnycia', *остаткі* 'ostatki', *остаткі запустне* 'ostatki zapustne', *пшєдпоще* 'przedpoście', *шалоне дні* 'szalone dni', *закуди* 'zakudy', *запусти* 'zapusty', 'останні дні карнавалу'.

Цей том є черговою частиною багатотомного дослідження у регіональному вимірі, що поєднує вимоги внутрішньо-діалектного і міждіалектного словника. Має недиференційний характер і у зв'язку з цілісністю всього базується на тих же методологічних принципах, як і дев'ять вже виданих томів із спільною моделлю гасла у словнику, зі збереженою в алфавітному порядку системою імен, включених в широкі культурні та побутові контексти та з використанням атласних методів та іконографії. З цієї ж причини в Х томі повторюються елементи методологічних і редакційних

принципів, а також використовуються джерела і розробки, а також перелік населених пунктів, з яких одержано матеріал.

Досліджуваною територією є Люблінщина в межах воєводства до 1975 року, трохі змінена у 1999 році (див. карта 1), а матеріал був виокремлений з висловлювань найстаріших жителів 636 сіл Люблінського регіону (Див. список населених пунктів), і від 2530 інформантів. Основу X тому «Словника говорів Люблінщини» становлять: 1) польові записи, записані на магнітофонних плівках, 2) безперервні тексти, записані (без звукової документації), 3) записи слів, зібрані методом анкетування (на основі питальника, без контекстної екземпліфікації). Додаткові словникові матеріали були отримані з атласової картотеки: *Атласу польських говорів* (записи слів без контекстів), *Атласу польських говорів* ПАН, мовних архівів і частково з магістерських, бакалаврських робіт і друкованих джерел.

Словникова стаття складається з наступних елементів:

1. Словникове гасло і його значення у формі дефініції з реальним значенням.
2. Ілюстрація – наведена у зв'язку зі застосуванням посилань на фотографію десигнату, розміщену в кінці словникової частини. Цифра після посилання: див. означає номер фотографії.
3. Контексти, в яких слова вживаються.
4. Джерела.
5. Географія слова разом з мовною картою, відміченою за допомогою посилання на карту, що знаходиться в кінці словникової частини.
6. Флексійні явища і найбільш поширені фонетичні варіанти, локалізовані в сегменті: вимова.
7. Посилання на синоніми (варіативна лексика в одному селі) і гетероніми (варіативна лексика в більш широкій території) з використанням посилання:

Нижченаведені зразки заголовних слів:

Dyngus ‘звичай обливатися водою у Великодній Понеділок’ (див. ілюстрація 14).

Dyngus to taki starodawny zwyczaj oblewania sie wodo w Poniedzialek Wielkanocny (Skoków). Dyngus to oblawanie wodo panien w Pońdzialek Wielkanocny (Grabówka). W poniedzialek sie oblewali wodo, z wiadra oblewali. Był dyngus w poniedzialek i oblewali sie wodo tak samo, jak dziś. Panny sie cieszyły i dawały pisanki, co same zrobiły, bo to znaczyło, że sie chłopaki nie interesują i nie zostanie staro panno (Krynica). W Wielki Poniedzialek to lejus, dyngus, chłopcy oblewają dziewczęta wodo (Baranów). Koło studni to było pełno wody naciągnięte dla bydła, a my jo do tego koryta. Mokra jak kura była. Taki to był dyngus kiedyś (Moniatycze). W Wielki Poniedzialek był dyngus, kawalery oblewali panny (Bałtów). Dyngus to jest oblawanie wodo we święta (Łopatki). W Wielki Poniedzialek to lijek, dyngus (Świeciechów). W Wielki Poniedzialek to oblewają, jest dyngus (Łazy). Dyngus to jeszcze do dziś jest ten zwyczaj oblewania sie wodo w Wielki Poniedzialek Wielkanocny, no taka już tradycja (Orłów Murowany).

Джерела: PM, ML, KAGP, MG.

Географія: загально – розсіяне по всій території (див. карта 12).

Родовий однини: *dyngusa*; Родовий множини *dyngusów*; вимова: *dyngus*.

Пор. *lanie, lany poniedzialek, lej, leja, lejak, lejek, lejka, lejus, oblawanie, oblawanka, śmigus, śmigus-dyngus, święty lej*.

Piska ‘Писанка, пофарбована в різні кольори фарбою або відварами цибулі, кори, збіжжя, трав, прикрашена геометричними фігурами та квітами за допомогою воску та писачка’ (див. ілюстрація 15).

Piska to takie kolorowe, malowane jajko świąteczne (Hosznia Ordynacka). Piski to jajka malowane kilkoma kolorami (Studzianki). Piski byli pisane woskiem w takie wzorki różne, kółka, kreski, grabki, kwiaty, listki, kwadraty, trójkąty, co tam kto umiał zrobić, i to woskiem i w łupinach z cebuli na żółto, na brązowo, w życie młodym na zielono, w korze olchowej, dębowej, to na czarno (Staw Noakowski). Grabki, słoneczka takie robili, chmurki, no i różne kwadraty, trójkąty, zawijasy, koła na tych piskach, i to woskiem i takim pisakiem się pisało. I na kolorowo to malowali w gotowanych z różnych tam, a to zboże, a to łuski cebuli, a to w korze orzechu. Ale ni każdy potrafił piske zrobić (Żrebce).

Джерела: РМ, КАГР, АТО, МГ.

Географія: центральна Люблінщина (див. карта 11).

Родовий однини: *piski*; Родовий множини: *pisek // pisków*; вимова: *p'iska*.

Пор. *jajko kraszane, kraska, kraszane jajco, kraszanka, malowanka, pisa, pisanka, skrobanka, wołoczebne*.

Południca ‘міфічний привид у вигляді жінки, що стежить за тим, щоб опівдні не виконували жодної роботи’

Południca, to kiedyś mówili, że pilnuje, żeby w południe ludzie nie byli na polu, żeby nie pracowali w samo południe (Karmanowice). W polu były południce, a w rzyce topielice. Tak się godało, nie idź w pole, bo cie złapie południca. Nieroz się swoji babki pytałam, jako ta południca, bo babka godała, że nie siedź w polu długo, przyguń krowy na południe, bo cie południca złapie. A babka godała, że je w takim białym prześcieradle lokręcuno, gęby nie widać (Świeciechów). Jak jeszcze moje babcia mówili, to były takie różne tam strachy, i te południce, co w południe pola pilnowali (Nielisz). W południe w polu żniwiarzom szkodziła południca (Poniatowa). Południca to, no, to jakaś kobieta miała być ubrana w białe szaty i ona straszyla. O, tak, tak, pamiętam dokładnie, tak. To była kobieta w białe szaty ubrana i ona straszyla czy zabierała dzieci, czy łapała dzieci, coś takowego było właśnie (Krępiec). Jak pływienie buraków czy tam co innego w polu, to do domu na południe się leciało, bo złapie południca. To z dawien dawna wierzyły, że w południe łapie południca na polu (Trzydnik Duży). Wy żniwa to krzycały, uciekaj, bo cie południca porwie, bo one w południe były, w to największe gorąco (Otrocz). Południca w południe grasuje, dwunasta godzina, to trza z pola uciekać i modlić się (Babin). Południca to taka carownica, co lotała w samo południe, ubrana tak w lachy, z siwymi włosami. I to była południca (Rzeczycza Ziemiańska). Południco straszały dzieci, że to łapie, i żeby w południe po polach nie latały (Olbięcín).

Джерела: РМ, КАГР, АТО, АД-ЗЛ, МГ.

Географія: західна, центральна та південна Люблінщина (див. карта 35).

Родовий однини: *południcy*; Родовий множини: *południc // południców*; вимова: *połudhica, pułudhica, połudhica, pułudhica*.

Пор. *laskotka, rusalka, upiór, wiedźma, zmora, żytnia baba*.

Szeptucha ‘жінка, яка лікує замовленням і травами’

Byli takie szeptuchy, stare babki, nie każde, tylko takie wybrane. Normalnie wyglądały, niedużo we wsi takich było, że dwie, trzy. To ktoś taki specjalny musiał być, że umiał, wszystko wiedziała. Przyszła kobieta, że jo brzuch boli, a ona tam poszeptala, poszeptala i mówi, bo ty gruba jesteś, ty jesteś w ciąży. A ona sama o tym jeszcze nie wiedziała. I z kołtunami taki zwykły lekarz już nie pomóg, tylko się do tej szeptuchy, żeby coś tam zamawiała. Ona tam zamawiała to, to, szepiała potem (Hołowno). Takie kołtuny na głowie były. [...]. Tylko szeptucha mogła obciąć kołtuna, obciąć tak jakby specjalnymi nożyczkami (Mosty).

Джерела: РМ, МГ.

Географія: північно-східна Люблінщина.

Родовий однини: *szeptuchy*; Родовий множини: *szeptuchów*; вимова: *šeptuxa, šyptuxa*.
Пор. *baba, babka, guślarza, lepietucha, szeptunka, zamawiaczka, zielarka, znachorka*.

У десятому томі «Словника говорів Люблінщини», подібно як і в I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII і IX, застосовано орфографічний запис, а форму гасла зведено до загальнопольської. Стандартизований і уніфікований напівфонетичний запис, який бере до уваги фонетичні, морфологічні і синтаксичні риси говорів Люблінського регіону, застосовувався також у згадуваних у гаслах контекстах.

Невід'ємною частиною словникового гасла є ілюстрації та карти, а також кваліфікатори. Карта відіграє важливу роль у візуальній географічній специфікації. Вона була вписана в гасло, згідно з принципом, що її розміщення дозволяє не тільки більш повно використовувати географічну інформацію, а й захоплювати місце тієї чи іншої лексеми в говірковій специфіці регіону. Це дає читачеві кращу орієнтацію щодо розташування звучання даної назви, поширення її використання (інтегровано, вибірково, періодично, нерівномірно, по центру чи периферійно), показує зв'язки цієї території з сусідніми. Кожна з цих інформацій несе певний зміст, що має вплив на характер назви і окреслений нею десигнат. Крім того ми дізнаємося про місце даної назви серед інших окреслень даного десигнату – синонімів і гетеронімів – і про його експансивний або рецесивний характер, на який вказують діапазон і місце локалізації. Ілюстрація дозволяє більш повно ідентифікувати десигнат і його детальну візуальну характеристику. Кваліфікатори не становлять окремого сегменту гасла, але вводяться у говіркові контексти, що походять від користувачів говірки. Вони правильно підібрані і впорядковані, відповідно до використовуваної методології опису словникового гасла. Така концепція використання кваліфікатора і його включення в контекст відображає мовну свідомість жителів сучасного села, які через назву і десигнат викликають образ минулого.

Том «Народні обряди та звичаї» – зберігає мовну спадщину відповідно до Конвенції ЮНЕСКО з 2003 року, вписується в захист нематеріальної культурної спадщини регіону, у довгострокові дослідницькі роботи, що мають фундаментальне значення для спадщини та національної культури. Перед змінами, яким піддаються сучасні говірки, така форма документації стає культурною необхідністю і викликом для сучасних і майбутніх поколінь. Є відображенням складності і мультикультурності говірок Люблінщини і картиною лексичної диференціації регіону з малопольськими, мазовецькими, кресовими, загальноговірковими і загальнопольськими явищами. Діалектологічно-етнолінгвістична інтерпретація матеріалу дозволяє на всебічну характеристику не тільки назви, але і її місця в культурній, побутовій, віросповідній структурі та світосприйнятті жителів сіл Люблінського регіону, що є не тільки мостом між Сходом і Заходом, але й між Європейським Союзом і Східною Європою.

Десятий том «Словника говорів Люблінщини», як наукова, а також прикладна робота, що має практичний характер, є не тільки формою закріплення і збереження мовної та культурної спадщини Люблінського регіону, концептуалізованої у вигляді набору слів, які творять говірковий лексикон, але, перш за все, важливим інструментом у створенні «регіонального бренду» та промоції Люблінського регіону, з метою його доступності для широкого кола адресатів, як лінгвістів, так і вчених інших спеціальностей, регіональних творців, популяризаторів культури регіону, вчителів, які працюють з метою поширення знань про регіон, та які поширюють ініціативу «малої батьківщини», також молоді, яка бажає зрозуміти суть культурно-мовної картини власного регіону.

Переклад на українську мову: Марек Олейнік